

УДК 801.6:821.161.2-14ер

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІРШОВАНИХ ЦИКЛІВ СПИРИДОНА ЧЕРКАСЕНКА

Олена Романиця. Художні особливості віршованих циклів Спиридона Черкасенка.

У статті проаналізовано віршовані цикли самобутнього українського поета-емігранта С. Черкасенка. Вперше здійснено порівняльний аналіз циклів „Мої пейзажі зимові” (1920) та „Біла Панна” (1929). Знайдено спільні та відмінні риси на формальному рівні. Показано спільні ознаки образного та символічного пластів у циклах.

Ключові слова: цикл, лірика, поема, символ.

Елена Романиця. Художественные особенности стихотворных циклов Спиридона Черкасенка.

В статье проанализировано стихотворные циклы самобытного украинского поэта-эмигранта С. Черкасенка. Впервые осуществлено сравнительный анализ циклов „Мои пейзажи зимние” (1920) и „Белая Панна” (1929). Найдено общие и отличительные черты на формальном уровне. Показано общие признаки образного и символического пластов в циклах.

Ключевые слова: цикл, лирика, поэма, символ.

Olena Romanytsya. Artistic features of poetic cycles Strydydon Cherkasenko.

The article analyzes the poetic cycles original Ukrainian emigrant poet S. Cherkasenko. For the first time comparative analysis cycles „My winter landscapes” (1920) and „Miss White” (1929). We found common features and action. Showing common features figurative and symbolic layers in cycles.

Key words: cycle, lyrics, poet, symbol.

Спадщину письменника-емігранта С. Черкасенка Батьківщина отримала на початку 90-х ХХ століття. У 1991 році О. Мишанич видав двотомник його творів. Згодом деякі прозові та драматичні тексти долучили до шкільної програми („Маленький горбань”, „Казка старого млина”). Предметом наукового вивчення стали здобутки Черкасенка-драматурга [4]. Натомість лірика С. Черкасенка й досі залишається поза увагою дослідників. Вивчення віршованих творів поета полегшується тим, що ще 1920 року сам С. Черкасенко видав свої вірші у тритомнику, заклавши основні принципи подачі своїх текстів. А видання укладене О. Мишаничем вповні містить творчий доробок поета. Вірші С. Черкасенка різні за жанрами, темами, стилістичними засобами та віршовою формою потребують ретельного прочитання та осмислення.

Укладаючи свої збірки, С. Черкасенко об'єднував поезії в цикли. На основі домінування циклів над поодинокими творами, можна говорити про особливу манеру ліричної оповіді поета. Окремо взяті вірші циклу належать чи то до філософської, чи до громадянської, або ж інтимної лірики. Проте, об'єднані разом, вони творять цілісну розгорнуту історію. Тому ліро-епічний виклад сюжету видається більшою мірою властивим С. Черкасенку, ніж „чистий” ліричний.

Тексти, з яких сформовано цикли, часто є різними за жанрами, металогічним насиченням, синтаксичними особливостями, метрикою, ритмікою, способами римування та строфікою. Об'єднавчою ланкою виступає образна система. Поет активно використовує образи-символи. Більшість таких символів легко розшифровуються. Так, *дзвін* є символом пробудження та вартового у циклі „Дзвін” [8, с. 106 – 108]; *чайка* символізує „пісню співця” [8, с. 71], що здатна надихати на звершення (цикл „Чайка. Співцеві Іванові Франкові” [8, с. 69 – 71]); *зірка, що падає* – втрачене життя, неприйняте суспільством (цикл „Падуча зірка” [8, с. 100 – 101]); *спрут* – більшовизм, а огорнута ним дівчина – Україна (цикл „Спрут” [8, с. 267 - 268]); символом творчості, життя, радості виступає *сонце* у циклах „Молоде сонце” [8, с. 207 – 213], „Жайворон” [8, с. 313 - 315]. Проте є такі символи у циклах С. Черкасенка, які нелегко прочитати. Один із них – Білла Панна в однойменному циклі.

Цикл „Біла Панна”, написаний у січні 1929 року в Ужгороді, складається з чотирьох віршованих текстів. О. Мишанич вважає, що вперше його надруковано в журналі „Нові шляхи” (Львів, 1929. – Кн. 1. – С. 1-2) [8, с. 873].

Перш ніж розглядати образний світ циклу, варто проаналізувати всі його художні пласти. Вважаємо доцільним почати з версифікаційного аналізу.

Цикл „Біла панна” складається з чотирьох віршованих творів, укладених ямбом. Тут домінує Я4, лише перший вірш має метричну схему Я444441. Щодо ритміки превалює „архаїчний” ритм, лише другий вірш „На білий покрив сонних піль” має „традиційний” ритм.

У циклі є цікаві зразки римування. Наприклад, перший вірш „Полями журними, як сни” римується за зразком аВВаВВ, де остання рима – луна (*Полями журними, як сни, / Блукає, лине Біла Панна - / Моя печаль неподоланна / В безмежжі зим і чужини, Моя солодка, кохана / Омана...* [8, с. 322]). Хоча в циклі домінує однограматична рима, все ж трапляється й різнограматичний її вид (*І плаче... плаче Панна Біла / Несила!..* [8, с. 322], *Не, бийся серденько, - чого ти? / Твій біль я в пісню переллю... / Кому ж повім печаль мою? / Кому повім свої скорботи?..* [8, с. 323]).

Строфіка циклу різноманітна: перша поезія – 6-вірш, друга – 5-вірш, третя й четверта – катрен. Важливу роль у стилістиці циклу відіграють стилістичні фігури.

З-поміж фігур накопичення поет використовує: анафору (*Полями журними, як сни, / Блукає, лине Біла Панна - / Моя печаль неподоланна / В безмежжі зим і чужини, / Моя солодка, кохана / Омана... // Полями журними – на Схід, - / Його вчуває тужні зови... / Та груди, повнії любові, / З розгону б'ють в гірський граніт, / І сніжно-білії покрови – / У крові...* [8, 322]; *Кому ж повім печаль мою? / Кому повім свої скорботи?..* [8, с. 323]); кондублікацію (*І плаче... плаче Панна Біла... - Несила!* [8, 322]; *Усе дарма, усе дарма, - / Не озоветься біла тьма...* [8, 323]); полісиндетон (*Ні дум, ні руху, ні бажань, / Ні навіть звичного чекання* [8, с. 323]).

Є в циклі й фігури уникнення: еліпс (*Вперед – граніт, назад – могила...* [8, 322]; *Дивлюсь в віконце – поле біле. / На обрії десь пасмо гір* [8, с. 323]); асиндетон (*Мої жалі, гризоти, біль* [8, с. 322]; *Вона глуха, вона німа: / Гукай, кричи, співай дорана* [8, с. 323]).

З фігур конструкції спостерігаємо такі: інверсію (*На білий покрив темних піль / Лягли тасмні ночі тіні... / Мої жалі, гризоти, біль, / Як пісню скорбну, заметіль / Несе у безвісті пустині* [8, с. 322]; *І мариться: на все життя / Пославсь покров холодний, мертвий* [8, с. 323]; *Стриває збайдужілий зір, - / І стогне серце заніміле...* [8, с. 323]; *Не ятриться глибока рана* [8, с. 323]); традицію (*Надія вмерла, вмер і жаль* [8, с. 323]); зламаний клімакс (*Вона глуха, вона німа: / Гукай, кричи, співай дорана - / Усе дарма, усе дарма, - / Не озоветься біла тьма... / І знов вертає Біла Панна* [8, с. 323]).

Наявні у циклі й фігури патетики: риторичні запитання (*Не бийся, серденько, - чого ти? / Твій біль я в пісню переллю... / Кому ж повім печаль мою? / Кому ж повім свої скорботи?..* [8, 323]); риторичне ствердження (*Ніхто не скаже: й цей поліг... / Коли й скінчу, то – на Вкраїні!* [8, с. 324]).

Металогічне наповнення циклу досить густе й своєрідне. Зазвичай поширені у ліриці, художні означення не часто використані у циклі. Все ж, крім постійних та банальних, поет використовує незужиті епітети: *Полями журними...* [8, с. 322], *На білий покрив сонних піль* [8, с. 322]. Тричі упродовж циклу застосовано порівняння: *Полями журними, як сни* [8, с. 322]; *Мої жалі, гризоти, біль, / Як пісню скорботну, заметіль / Несе у безвісті пустині* [8, 322].

Найбільш поширеним тропом є метафора, а з поміж її різновидів – оживлення: *Вкриває землю білий сніг* [8, 322]; *На білий покрив сонних піль / Лягли тасмні ночі тіні...* [8, 322]; *І мариться: на все життя / Пославсь покров холодний, мертвий [...] Умерла радість сподівання - // Надія вмерла, вмер і жаль [...] Зо мною лиш моя печаль* [8, 323]; *На обрії десь – пасмо гір / Стриває збайдужілий зір [...] Не бийся, серденько, - чого ти? / Твій біль я в пісню переллю...* [8, с. 323].

Практично в кожному вірші поет згадує Білу Панну, іменем якої й назвав цикл. Вона є символом, оскільки майже ніщо не вказує на її реальність, а навпаки на початку циклу поет називає її оманною. Але що вона символізує, автор циклу чітко не розшифровує. Поет навіть заплутує сприйняття цього символу. У першому й третьому віршах він ототожнює її з печаллю: *Полями журними, як сни, / Блукає, лине Біла Панна - / Моя печаль неподоланна / В безмежжі зим і чужини, / Моя солодка, кохана / Омана...* [8, 322]; *З мною лиш моя печаль - / Та, незрадлива, Біла Панна* [8, 323]. Проте вже в четвертому вірші поет пише: *Не бийся, серденько, - чого ти? / Твій біль я в пісню переллю... / Кому ж повім печаль мою? / Кому повім свої скорботи?.. // Зима... Пустиня... Самотина... / Коли б не ти, то... й забудуться. / Лиш ти співаєш про життя, / О Біла Панно! – ти єдина...* [8, 323]. У цих строфах Біла Панна набуває нових ознак: вона стає піснею, поезією, єдина втіха.

Остання строфа циклу містить ключ до розгадки образу Білої Панни: *Коли в злигоднях на*

чужині / Тебе [Білу Панну – О. Р.] усе ж таки зберіг, - / Ніхто не скаже: й цей поліг... / Коли й скінчу, то – на Україні! [8, с. 323 – 324]. Мета – Україна, а отже Біла Панна – ностальгія й водночас омріяна Батьківщина. Ліричний герой страждає, бо далеко від рідного краю, він прагне на Схід – додому, але йому це не вдається: *Полями журними - на Схід, - / Його [серця – О.Р.] вчуває тужні зови... / Та груди повнії любові, / З розгону б'ють в гірський граніт, / І сніжно-білії покрови - / У крові...* [8, 323]. У цих рядках поет додає контрастний до білого колір – червоний. Внаслідок цього образ Білої панни стає виразнішим і трагічнішим. Останні рядки вірша переповнені безвихіддю й трагедійним пафосом: *Кудюю йти?.. Нема доріг: / Вперед – граніт, назад – могила... / В знеможі впали білі крила... / Вкриває землю білий сніг, / І плаче... плаче Панна Біла... - / Несила!...* [8, 322].

Поет оживлює свою тугу за Батьківщиною, вона стає його єдиною супутницею в сповненому розчарувань житті емігранта. Вона Панна його життя.

Цикл „Біла Панна” складає філософська лірика. Разом ці вірші, на нашу думку, творять екзистенційну ліричну поему.

Є в С. Черкасенка ще один цикл „Мої пейзажі зимові”, написаний ще в 1920 році, де в центрі вже була Діва (Панна). Варто проаналізувати його й порівняти обидва образи.

Проведемо аналіз циклу. Усі твори „Моїх зимових пейзажів” силабо-тонічні: „Діва чистая” – Д4443, „Спокій” – Д42443, „Біла жалоба” – Х4, „В горах” – Я4, „На бойовищі” – Х4. Віршам укладеним двоскладовими метрами притаманний „традиційний” ритм.

Чотири твори, укладені катренами, римуються за перехресним зразком римування (аВаВ, АВАВ). Один 5-вірш має таку схему римування - аВааВ. Домінує однограматична рима, але різнограматичну автор теж використовує: *Сходить на землю у ризи блідій / Деся непорочная, чистая Діва. / Чом же все мертво до зустрічі їй - / Тиша скрізь біла, дрімлива?* [8, с. 190]. Дієслівна рима складає 0,2%.

З-поміж повторів поет найчастіше використовував анафору: *В срібнім тумані вартує сумний, / В білій молитві поринув своїй* [8, с. 191]; *В білу намітку Хтось землю повив - / Хтось соромливий, / В білу намітку з пречистих снігів* [8, с. 190]; *Ви, що посіяли квіти червоні, / Ви, що узори поклали з крові* [8, 190]. В останньому прикладі, крім анафори, міститься ще й полісиндетон. Рефрен (*Мертво так... біло... Знов падає сніг* [8, 190]) використаний автором у першій та останній строфах створює обрамлення поезії.

Асиндетон у циклі представляє фігури уникнення: *Тільки білі, чисті руки / Зірвуть квіти чисті, білі... / Не завдайте ж болів, муки, - / Сплять пустелі замімілі* [8, 193].

Щодо фігур конструкції, тут виділяється традиційна для поетичних творів інверсія, ця фігура наявна практично у кожній синтагмі (*Хай відпочине згріховлений край / В тиші нерушній, нечутній...* [8, с. 191], *На білі шатра гір стрімких / Упав рожевий сонця промінь* [8, с. 192]).

Наявні у циклі риторичні фігури: по три рази поет використав риторичні запитання (*В тишу таку чи плакали ви - / Ви, що посіяли квіти червоні, / Ви, що узори поклали з крові / В білому Діви хітоні?..* [8, с. 190]; *Хто отямить нас? Хто спине?* [8, с. 192]) та – риторичні вигуки (*Сонце предвічне, її не чіпай! / Вітре могутній, / Звийся над нею – її не зривай!* [8, с. 190]; *Скрізь ланами та степами / Квітнуть чисті білі квіти: / Не чіпайте їх руками!* [8, с. 193]).

Аналіз віршів на версифікаційному та синтаксичному рівнях не показав однакових рис, які б слугували причиною укладання їх в один цикл. Саме металогічний рівень, завдяки якому послідовно твориться історія, виступає об'єднувальним у циклі.

У віршах чимало незужитих епітетів: *Мертвим знов щастям дарує нас ранок* [8, 190]; *Ходить, шукає безкровних доріг / В мертво-блідому тумані* [8, 190]; *Хай відпочине згріховлений край / В тиші нерушній, нечутній...* [8, 191]; *І не знали, що то жах - / Жах зрадливий, жах негідний* [8, 191]; *І дзвенять серед доріг / Тиші гімни монотонні* [8, 191]; *Знемоглись в борні гвалтовній* [8, 192]; *Тільки в тиші молитовній* [8, 192]; *Сплять пустелі замімілі* [8, 193].

Уже з наведених прикладів епітетів помітно, що важливу роль у циклі відіграє метафора, частіше оживлення (*На білі шатра гір стрімких / Упав рожевий сонця промінь* [8, 192]; *В убранні білім сонний бір / Зітхнув легенькою луною* [8, 192]).

Упродовж циклу автор сугестивно малює нам картину, де основний колір – білий. Його значення для поета різне. Символом чистоти білий колір виступає у першому та останньому тексті циклу: *Ви, що узори поклали з крові / В білому Діви хітоні?..* [8, с. 190]; *Тільки білі, чисті руки /*

Зірвуть квіти чисті, білі... [8, с. 193]. Упродовж усього циклу білий виступає символом жалоби та смутку. У першій строфі „Діви чистої”: *Мертво так ... біло...Знов падає сніг: / Мертвим знов щастям дарує нас ранок. / Чисто і мертво... Не видно доріг,- / Всюди той мертвий серпанок* [8, с. 190]. У вірші „Спокій”: *Ранком імливим прозорий, блідий / Привид журливий / В срібнім тумані вартує сумний, / В білій молитві поринув своїй - / Чистий, святий, соромливий...* [8, с. 191]. Третій вірш циклу має промовисту назву – „Біла жалоба”. Вже в першій строфі читаємо: *Біле небо, білий стел, - / Вся природа у жалобі / Одягла сріблястий крп / На загальнім, спільнім гробі* [8, с. 191]. У останніх строфах вірша білий стає не тільки жалобним кольором, а й знову - відтінком спокою: *Дух, гартований в борні, / Ще не кинув рідне поле: / Упокой же в білім сні / Душі чисті, ясна Доле!.. // В'ється тихо білий сніг - / Тче покрови похоронні, / І дзвенять серед доріг / Тиші гімни монотонні* [8, с. 191]. Вірш „В горах”, якби він був надрукований не в циклі, а окремо, міг би читатися як „чиста” пейзажна лірика. Але в контексті циклу ми сприймаємо зміст та металогію тексту як сугестивну метафору. Поет малює нам символічну картину війни: *На білі шатра гір стрімких / Упав рожевий сонця промінь: / Туман в міжгір'ях мовчазних / Зайнявсь-горить, як в димах племін. // Сріблясті шатра у крові... / Ридає хтось в імлі червоній, / Криваві сльози, молитви / Сплітає в шуми сумнодзвонні. // В убранні білім сонний бір / Зітхнув легенькою луною / І спалахнув, як шатра гір, / В тумані кровію ясною. // Горять тумани і сніги, / І в'ється дим прозорим льотом: / Якись невідомі боги / На срібло біле сиплють злотом...* [8, с. 192]. У цьому тексті білий колір бачимо автологічно.

У першому, четвертому та п'ятому віршах циклу білому кольорові протиставляється червоний. Поет використовує контраст, тож образи сприймаються ще яскравіше, ще більше вражають уяву, змальовуючи цілісну картину. І якщо в першому вірші „Діва чистая” ці фарби з'являються лише окремими мазками (*Ви, що узори поклали з крові / В білому Діви хітоні?..*” [8, с. 190]), то в четвертому („В горах”) поет стає художником-імпресіоністом, змішуючи фарби просто на полотні тексту. Натомість у п'ятому вірші („На бойовищі”) С. Черкасенко повертається до протиставлення й будує на контрастних образах свій текст: *Не чіпайте квітів білих / Ви, що звикли до червоних: / У просторах заміланих / Годі зойків похоронних... // Хай у срібній у блакиті / Прозорчаться далечені, / Хай, у білий сніг повиті, / Заснуть душі примиренні... // Знемоглись в борні твалтовній... / Хто отямить нас? Хто спине? / Тільки в тиші молитовній / Поклик згоди дзвоном рине. // Скрізь ланами та степами / Квітнуть чисті білі квіти: / Не чіпати їх руками! / Руки в крові... треба змити... // Тільки білі, чисті руки / Зірвуть квіти чисті, білі... / Не завдайте ж болів, муки, - / Сплять пустелі замілі...*

Образ Діви – символ. Розкриття його відбувається із вірша у вірш. У першому тексті „Діва чистая” цей образ асоціюється з християнською царицею, Дівою Марією (бо „Сходить на землю у ризі блідій / Десь непорочная, чистая Діва” [8, с. 190]), яка ходить у пошуках життя, але її оточує мертва тиша, мертво-блідий туман і смерть. У вірші „Спокій” поет пише, що „Хтось соромливий” [8, с. 190], а ще „Чистий, святий, терпеливий” [8, с. 190] одягнув землю в білу намітку, щоб „згріховлений край” [8, с. 191] відпочив. Цей Хтось асоціюється у нас із Дівою з першого тексту. У „Білій жалобі” вже вся природа одягла „жалобний крп”, а сніг „в'ється тихо” й „тче покрови похоронні” для тих, „що, незнані по степах / полягли за край свій рідний” [8, с. 191]. І далі благання: „Упокой же в білім сні / Душі чисті, ясна Доле!” [8, с. 191]. Де доля асоціюється із Дівою, але додається зв'язок із рідним краєм, Батьківщиною. У вірші „В горах” „Ридає хтось в імлі червоній, / Криваві сльози, молитви / Сплітає в шуми сумнодзвонні” [8, с. 192] й викликає образні паралелі з твором „Спокій”. В останньому вірші циклу „На бойовищі” є дуже патетичні рядки: *Хай у білий сніг повиті, / Заснуть душі примиренні... // Знемоглись в борні твалтовній... / Хто отямить нас? Хто спине? / Тільки в тиші молитовній / Поклик згоди дзвоном рине* [8, с. 192]. Тут поет апелює до душ тих, хто залишився після кривавої бійні, закликаючи до смиренності й згоди. Й знову зринають образи Діви й Батьківщини.

Назва циклу „Мої пейзажі зимові” вказує на пейзажну лірику, але пейзаж тут виступає художнім засобом, а не жанром. Усі твори циклу належать до філософської лірики.

Порівняльний аналіз двох циклів дає такі результати. Першою відмінністю є різна кількість віршів („Мої пейзажі зимові” – 5; „Біла Панна” – 4). Другою – те, що в циклі „Мої пейзажі зимові” кожен із віршів має назву, а в „Білій Панні” – тексти лише пронумеровані. Таким чином у другому циклі вірші поєднуються плавніше й щільніше, й разом утворюють новий жанр – поему. Але в

кожному із циклів окремі вірші належать до філософської лірики.

Тональність обох циклів мінорна, навіть елегійна. Їхня тематика пов'язана з Батьківщиною.

На версифікаційному рівні вірші об'єднує одна система віршування – силабо-тонічна. Але, як показав попередній аналіз кожного з циклів, авторові не важливо було уніфікувати метри.

Синтаксичний рівень суттєвих відмінностей не містить. Натомість металогічний пласт циклу „Мої пейзажі зимові” дещо відрізняється від тропіки „Білої Панни”. У першому – багате використання оригінальних епітетів, натомість у другому епітети взагалі нечасті.

Цікаво, що кольористика в обох циклах абсолютно однакова – білий із вкрапленням червоного. Аналіз кожного з них показує спільні риси: білий є символом чистоти, жалоби, червоний – крові, болю.

Обидва цикли глибоко символічні. І, як показав аналіз, символіка їхня багато в чому спільна. Насамперед Діва чи Панна у обох циклах зображена з відголоском середньовічного оспівування Діви, коли вона символізувала не лише жінку, а й ідею про неї, коли з образом Діви легко ототожнювалася-синтезувалися й Діва Марія, й Батьківщина (знову ж таки ідеалізована). Окрім того саме цим останнім значенням символу Діви (Панни) переповнені цикли. Тут в центрі Батьківщина й такий високий пієтет перед нею, що межує з обоженням. На основі здійсненого аналізу можна навіть припустити, що такий образ Батьківщини не покидав поета, й цикл „Біла Панна” став продовженням „Моїх зимових пейзажів”.

Туґа, якою сповнені обидва цикли, настільки щира, що знайде відголосся у ще одного поета-емігранта – Олександра Олесь. „*Кому ж повім печаль мою?*” написав С. Черкасенко у 1929 році. „*Кому повім печаль мою?*” напише в 1931 О. Олесь.

Література

1. Гаспаров М. Л. Современный русский стих. Метрика и ритмика / М. Л. Гаспаров. – М. : Наука, 1974. – 487 с.
2. Гиришман М. М. Литературное произведение: Теория художественной целостности / Михаил Моисеевич Гиришман. – 2-е изд., доп. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 560 с. – (Коммуникативные стратегии культуры).
3. Гром'як Р. Т. Структура, композиція, стиль літературного твору у системі літературознавчих понять і термінів / Р. Т. Гром'як // *Давнє і сучасне : Вибр. статті з літературознавства*. – Тернопіль : Лілея, 1997. – С. 229–235.
4. Жицька Т. В. Спиридон Черкасенко і театр // *Автореф. на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства К.*, 1998. – 25 с.
5. Костенко Н. В. Українське віршування ХХ століття / Н. В. Костенко. – К. : Либідь, 1993. – 232 с.
6. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.1 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ „Академія”, 2007. – 608 с. (Енциклопедія ерудита)
1. Т.2 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ „Академія”, 2007. – 624 с. (Енциклопедія ерудита)
7. Ружмон Дені де. Любов і західна культура / Пер. З франц. Ярина Тарасюк – Львів: Літопис, 2000. – 304 с.
8. Черкасенко С. Ф. Твори: В 2 т. / С. Ф. Черкасенко – К.: Дніпро, 1991.
2. Т.1: Поезія. Драматичні твори. / Упоряд.. авт. Передм. Та приміт. О. Мишанич. – 891 с.